

buhûsî'l-ilmîyye ve'l-iftâ ve'd-da've ve'l-irşâd bünyesinde kurulmuş el-Lecne-tü'd-dâime li'l-buhûsî'l-ilmîyye ve'l-iftâ adlı müessesenin verdiği fetvalardan oluşan *Fetâva'l-lecneti'd-dâ'ime li'l-buhûsî'l-ilmîyye ve'l-iftâ* (I-V, Riyad 1992, devam ediyor), Ezher Üniversitesi öğretim üyelerinden Mahmûd Şeltût'un *el-Fetâvâ* (Beyrut 1983), yine aynı üniversitenin öğretim üyelerinden Ahmed eş-Şerebâsî'nin *Yes'elûneke fi'd-dîn ve'l-hayât* (I-VII, Beyrut 1980), Mısır eski müftüsü Muhammed Haseneyn Mahlûf el-Adevî'nin *Fetâvâ şer'îyye* (I-II, Kahire, ts.), Ezher şeyhi Abdülhalim Mahmûd'ın *Fetâvâ* (I-II, Kahire 1988) ve Yûsuf el-Kardâvî'nin *Fetâvâ mu'âsıra* (I-II, Kahire 1989) adlı kitapları, güncel meselelere dair fetvaları da ihtiva etmeleri bakımından önem taşımaktadır.

İslâm ulemâsının bıraktığı binlerce fetva İslâm devlet ve toplumlarının hayat kesitlerini, anlayış ve inançlarını, meselelerini, gelenek ve göreneklerini, kültür ve bilim seviyesini vb. hususları yazılı tarihten daha müşahhas örneklerle ortaya koymaktadır. Bu sebeple eski fetva kitapları ve mecmuaları sadece İslâm hukukçuları, hukuk tarihi araştırmacılarının değil sosyologlar, kültür, medeniyet ve iktisat tarihi araştırmacıları için de çok önemli birer kaynak niteliğindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "s" el, "ftv" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftv" md.; *Müsned*, I, 194, 330; IV, 194; Dârimî, "Mu'kaddime", 20; Buhârî, "İlim", 11, 34, 53, "Hârs", 15, "Büyü", 89, 95; Müslim, "Ak'ziye", 4, "İlim", 13; Ebû Dâvûd, "İlim", 8, "Tahâret", 41; Dârekutnî, *Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî), Medine 1966, II, 178-180; Cüveynî, *Kitâbü'l-İctihâd* (nşr. Abdülhamîd Ebû Züneyd), Beyrut 1987, s. 124-127; İbnü's-Salâh, *Edebü'l-fetvâ* (nşr. Rif'at Fevzâ Abdülmuttalib), Kahire 1413/1992; a.mlf., *Fetâvâ* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Kahire 1983, s. 7-10; Hatib el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefaqkih* (nşr. İsmâil Ensârî), Beyrut 1980, II, 152-205; Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, Dimaşk 1988; a.mlf., *el-Mecmû'*, I, 26, 27, 40-58; Karâfî, *el-İhkâm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1967, s. 18-283; a.mlf., *el-Furûğ*, I, 208; II, 107-110; IV, 76-78; İbn Hamdân el-Harrânî, *Şifâtü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (nşr. Muhammed el-Albânî), Beyrut 1984, s. 1-120; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâmü'l-muavakkî'im*, I, 10-49; IV, 184-428; Şâtibî, *el-Muvafakât*, IV, 162-233; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), V, 456-457; Süyûtî, *Edebü'l-müftî*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 27/4, vr. 143^b-149^a; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 286-294; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 308-310; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, I, 10-52; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1056; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1218-

1230; *Mecelle*, md. 16, 39; *İlmîyye Salnâme-si*, s. 383; *Osmanlı Müellifleri*, II, 61-64; Muhammed Fikhî el-Aynî, *Edebü'l-müftî*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3942, vr. 7^b-25^a; İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330, s. 278-306; a.mlf., *Kitâbü'l-iftâ ve'l-ka'dâ*, İstanbul 1336, s. 5-27; Uzuncarşılı, *İlmîyye Teşkilâtı*, s. 173-214; Bilmen, *Kâmus*, I, 246-252; VIII, 206, 253-267; Ali Himmet Berkî, *İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hakimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*, Ankara 1962, s. 5-9, 81-90; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 13-22; Muhammed Hudaî, *İslâm Hukuku Tarihi* (trc. Haydar Hatipoğlu), İstanbul 1974, s. 171-243; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara 1979, s. 117-126; a.mlf., *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1988, s. 327-332; a.mlf., "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı", *MÜİFD*, sy. 3 (1985), s. 19-48; Abdülhamîd Meyhûb Üveys, *Ahkâmü'l-iftâ ve'l-istiftâ*, Kahire 1404/1984; Cemâleddin el-Kâsimî, *el-Fetvâ fi'l-İslâm* (nşr. M. Abdülhakim el-Kâdî), Beyrut 1986; Hayreddin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1988, II, 504-562; a.mlf., *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 106, 113-115, 276; M. el-Mekkî en-Nâsırî, "Nizâmü'l-fetvâ fi's-şer'i'a ve'l-fıkıh", *eş-Şer'i'a ve'l-fıkıh ve'l-kânûn*, Rabat 1989; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 138-140; III, 210; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları: Usulü'l-Fıkıh* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990, s. 383-386; Kate Zebiri, *Mahmud Shaltut and Islamic Modernism*, Oxford-New York 1993, s. 107-127; Yusuf Ziya Yörükkan, "Bir Fetva Münasebetiyle", *AÜİFD*, I/2-3 (1952), s. 137-160; M. Tayyib Okıç, "Bir Tenkidin Tenkidi", a.e., II/2-3 (1953), s. 224-239; Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva", *BSOAS*, XXXII (1969), s. 35-56; Yûsuf el-Kardâvî, "Teğayyürü'l-fetvâ bi-teğayyürü'l-ezmîne ve'l-emkine ve'l-ahvâl ve'l-a'râf", *ME*, XLIX/6 (1977), s. 1094-1101; XLIX/7 (1977), s. 1259-1277; Sa'd Gurâb, "Kütübü'l-fetâvâ ve kıymetühe'l-ictimâ'îyye - mişâl Nevâzilü'l-Bürzülü", *Haavliyyetü'l-câmi'ati'l-Tünisiyye*, sy. 16, Tunus 1978, s. 65-102; Selâhaddin en-Nâhî, "Dirâsâtü fi'l-ka'dâ ve'l-iftâ fi'l-İslâm", *el-Mevrid*, IX/4, Bağdad 1981, s. 75-91; M. Abdüllâtîf eş-Şâfiî, "Lemehât 'an vazîfete'yî'l-fetvâ ve'r-riqâbeti's-şer'îyye fi'l-bünûki'l-İslâmiyye", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XVII/2, İslâmâbâd 1982, s. 43-74; Aharon Layish, "The Fatwa as an Instrument of the Islamization of a Tribal Society in Process of Sedentarization", *BSOAS*, XLIX/3 (1991), s. 449-459; Muhammed ez-Zuhaylî, "Fetva ve Takva" (trc. Mustafa Ateş), *Diyanet Dergisi*, XXIX/1, Ankara 1993, s. 95-104; Necdet Sakaoğlu, "Toplum Tarihi İçin Zengin Bir Kaynak: Fetva Mecmuaları", *Toplumsal Tarih*, 1/4, İstanbul 1994, s. 47-48; Ebül'lâh Mardin, "Fetva", *İA*, IV, 582-584; E. Tyan — J. R. Walsh, "Fatwâ", *EI²* (İng.), II, 866-867; Pakalın, I, 615-621; *Mu.F.*, V, 174-279; Jeanette A. Wakin, "Fatwâ", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, V, 30-32.

FAHRETTİN ATAR

FETVA EMİNİ

(bk. FETVAHÂNE).

FETVAHÂNE

(فتوى خانه)

Osmanlı Devleti'nde meşihat makamı içerisinde fetva işlemlerini yürütmekle görevli birim.

İlk defa Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhülislâmlığının son dönemlerinde fetva işlemlerini takip etmek için fetva emini başkanlığında kurulduğu belirtilmekteyse de bâb-ı fetvâ da denen şeyhülislâmlık içerisinde doğrudan fetvahâne adı altında bir resmî dairenin teşkil edildiğine dair devrin kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Öte yandan fetvahâne bazı kaynaklarda, "şeyhülislâm dairesinde müftülerle şer'îyye mahkemelerinin mercii olmak üzere ayrı bir daire halinde tesis olunan iftâ müessesesinin adı" şeklinde tarif edilmektedir (Pakalın, I, 621). Ancak bu birimin müftü ve şer'î mahkemeler yanında, başta padişah olmak üzere bütün resmî ve gayri resmî kişilerin her türlü dinî-hukukî sorusuna cevap hazırlayıp şeyhülislâmın onayına sunan bir daire olduğu göz önüne alınırsa bu tanımın kapsam bakımından yeter-siz olduğu görülür.

İftâ teşkilâtının genel anlamdaki tarihî gelişim süreci bir yana (bk. FETVA; ŞEYHÜLİSLÂM), Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren halkın dinî problemlerinin halledilebilmesi için daha sonra şeyhülislâmlık adını alan müftülük müessesesi var olmuştur. İlk Osmanlı müftüsünün kim olduğuna dair farklı görüşler bulunmakla birlikte (Mecdî, s. 20-21, 47-53; Atâ Bey, I, 34; Pakalın, III, 349; Repp, s. 73, 91, 112-113) bu makama geldiği ileri sürülen kişiler arasında tarih itibarıyla en geç dönemde yaşamış olan Molla Fenârî'nin ilk müftü olduğunun (828/1424) kabul edilmesi halinde, resmî ve gayri resmî kişilerin dinî meselelerini sorup cevap aldıkları bir memuriyetin varlığı onun müftülük tarihine kadar götürülebilir. Ancak bu kurum için ilk dönemlerde ayrı bir yer tahsis edilmemiş, şeyhülislâmlar oturdukları konakların selâmlık kısmında, burası uygun değilse geçici olarak kiraladıkları konaklarda vazifelerini icra etmişlerdir. Bazı kaynaklarda, Şeyhülislâm Ebûişhak İsmâil Efendi'nin 1130'da (1718) azledilmesinden sonra bu göreve tayin edilen Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Edirne'de "sadr-ı fetvâ olanlara mahsus olan

hâneye" götürüldüğü zikredilmekteyse de (Râşid, IV, 394-395; Uzunçarşılı, s. 195-196) bu ifadelerden, şeyhülislâmların sürekli olarak değil sadece padişahların Edirne'de bulundukları zamanlarda kalınmaları için bir dairenin tahsis edildiği anlaşılmaktadır. 1241 (1826) yılında II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı lağvettiği zaman Sadrazam Selim Mehmed Paşa Şeylemaniye Camii yakınındaki Ağakapısı'nın şeyhülislâmlara tahsis edilmesini padişaha arzemiş, II. Mahmud da burasının şeyhülislâmların dâimî ikametlerine mahsus fetvahâne olarak kullanılmasını emretmiştir. Hatta padişah, yeniçerilerin bütün hâtıralarının silinip unutulması için yeniçeri kelimesi yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Ağakapısı yerine de fetvahâne adının söylenmesini, ayrıca binanın boş kalan bölümlerinde dinî eğitim yapılmasını irade buyurmuştur (Lutfî, I, 161-162). Bu فرمان metninde bizzat padişahın birkaç defa fetvahâne kelimesini "şeyhülislâmlık" veya "meşihat makamı" mânâsında kullandığı görülmektedir.

Şeyhülislâmlık makamı 1 Rebîülâhîr 1243 (22 Ekim 1827) tarihinde Ağakapı-sı'na taşınmıştır. Zaman içinde birçok yangın geçiren bu bina 1924 yılında şeyhülislâmlığın lağvedilmesi üzerine İstanbul müftülüğüne verilmiştir. Bugün müftülüğün kullandığı kısım çeşitli yangın-lardan kurtulabilmiş olan meşihatın fet-vahâne kısmıdır (bk. AĞAKAPISI).

Sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dinî ve idarî ihtiyaçlar meşihat makamı içerisinde ayrı bir fetvahâne bölümü kurulmasını gerekli kılmıştır. İlk şeyhülislâmlar ülke sınırlarının dar, sosyal hayatın sade ve bürokratik görevlerinin az olması sebebiyle kendilerine sorulan sorulara sözlü veya yazılı olarak derhal cevap vermişlerse de zamanla halkın ve idarenin dinî konularla ilgili soru ve problemleri ve buna bağlı olarak fetva talepleri artmıştır. Nitekim XVI. yüzyılın meşhur şeyhülislâmî Ebûsuûd Efendi'nin bir defasında sabah ile ikinci namazı arasında 1412, bir başka gün ise 1413 fetva verdiği rivayet edilmektedir (Atâî, s. 185; İA, IV, 94). Bu rakamlarda mübalağa bulunmakla beraber bir dönemde yoğun bir fetva talebinin olduğu da bir gerçektir. Yine bazı tarihçiler, XVII. yüzyılda şeyhülislâmın haftada iki defa olmak üzere 300-400 fetva verdiğini belirtmişlerdir (bk. Heyd, s. 46).

Diğer taraftan Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'nin hac vazifesini ifa edinceye ka-

dar geçen sürede fetva işlemlerinin aksamaması için Sahn-ı Semân müderrislerinden sekiz kişinin fetva vermekle görevlendirilmesi (Atâî, s. 277; Repp, s. 207), muhtemelen şeyhülislâmlık makamı içerisinde fetva işlerinin görülebilmesi için bazı kişilerin istihdam edilmesi yolunu açmıştır. Ayrıca Zenbilli Ali Efendi'nin yaşlı olması ve hastalığı sebebiyle yerine Mehmed Muhyiddin Efendi'nin "kâ-immakâm" veya "nâib" olarak seçilmesi, şeyhülislâmlık içerisinde fetva işlemleriyle görevli özel bir bölümün nüvesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ebû-suûd Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde Veli Yeğân Efendi'nin fetva kâtibi, Abâdî Mehmed Çelebi'nin fetva emini, Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi zamanında Antakyalı Ali Efendi'nin fetva emini sıfatıyla tayin edilmeleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir (Altınbaş, II/ 10 [1963], s. 25-26).

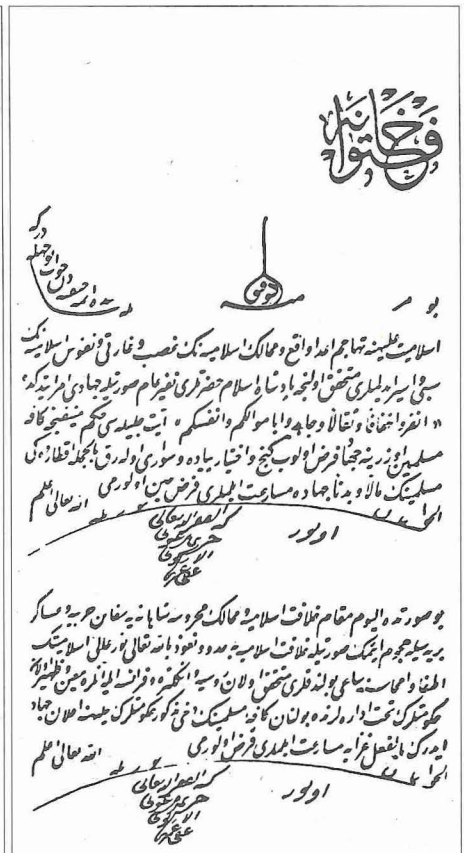
Osmanlı Devleti'nde toplam olarak 124 şeyhülislâm bulunmasına karşılık M. Vâ-

mık Şükrü Altınbaş aynı süre içinde şeyhülislâmlığa bağlı altmış dokuz fetva emininin adını tesbit etmiştir. Altınbaş bu sayının kesinlik ifade etmediğini belirtmekle beraber fetva eminlerinin sayısının azlığını, şeyhülislâmların çeşitli iç siyasî olaylar sebebiyle sık sık değiştirilmelerine mukabil fetva emininin azlığına gerektirecek işlere karışmamaları ve bazı fetva emininin bu göreve birkaç defa tayin edilmeleri gibi sebeplere bağlamıştır (a.g.e., II/11 [1963], s. 24-25).

Din âlimleri hiyerarşisi içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan fetva eminlerinin tayininde, onların fıkıh âlimi ve sağlam karakterli kişiler olmasına dikkat edilirdi. Aralarında Atâullah Mehmed Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi ve Vassâf Abdullah Efendi gibi daha sonra şeyhülislâmlık makamına yükselen kimseler de bulunmaktadır.

Fetvahanenin kuruluşu ve başlangıç dönemlerindeki işleyişine dair fazla bilgi mevcut değilse de son dönemleri hak-

Seyhülislâm Mustafa Hayri Efendi'nin biri Fetvahâne, diğeri Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye antetli kâğıda yazılmış iki fetvası
(*İlmiyye Sahnâmesi*, s. 640-641)

kinda oldukça ayrıntılı bilgi bulunmak-tadır. Son dönemde fetvahâne pusula odası, fetva odası (hey'et-i iftâiyye) ve i'lâ-mât odası olmak üzere üç kısımdan mey-dana gelmekte ve buralarda fetva emi-nine bağlı olarak fetva emini muavini, i'lâmat müdürü, i'lâmat mümeyyizi, baş-müsevid, müsevid gibi çeşitli memur-lar görev yapmaktaydı.

Pusula odası, soru sahiplerinin soru-larını açık ve anlaşılır bir şekilde yaza-rak fetva odasına havale ederdi. Burası fetva odasının bir müracaat kalemi ni-teliğinde görüldüğü için müstakil bir oda değil fetva odasının bir bölümü ola-rak değerlendirilmiştir (*İlmiyye Salnâ-mesî*, s. 140-143; Heyd, s. 51).

Başında reîsü'l-müsevidin bulun-duğu, sözlü ve yazılı fetva isteklerini ce-vaplandırarak fetva odası, 30 Şâban 1332 (24 Temmuz 1913) tarihli fetva odasına dair nizamnâme'ye göre (*Ceride-i İlmiyye*, sy. 4 [1332], s. 155-157) biri önceden verilen fetvaları sistematik bir şekilde toplamakla görevli te'lîf-i mesâil, diğ-e ri sorulacak soru kalıplarını seçmek ve şeyhülislâmların cevaplarını hazırlamak ve kütüklere kaydetmekle görevli tahar-rî-i mesâil şubesi olmak üzere iki kısım-dan oluşuyordu.

Fetva odasına gelen sorular (mesele) müsevidler tarafından fetva formuna sokulur ve bunları temize çekmekle gö-revli olan mübeyyiz tarafından yazıldıktan sonra şeyhülislâma takdim edildi. Şeyhülislâm konuyu inceleyerek kendi el yazısı ile "vardır / yoktur", "olur / ol-maz", "gelir / gelmez", "meşrûdur / meş-rû değildir", "câizdir / câiz değildir" vb. bir ibare yazıp imza eder ve evrakı fet-va odasına iade ederdi. Burada özel def-tere kaydedilen fetva müvezzi denilen memur tarafından ilgili kişiye verildi. Fetvahânedeki kâtiplik ve müsevidlik gi-

bi çeşitli görevlerde bulunmuş olan son devir hukukçularından Ali Himmet Ber-ki'nin verdiği bilgiye göre, fetva odasın-da fetva formuna sokulan soru ve ce-vaplar şeyhülislâma arz edilirken cev-a-bı olumlu olan fetvalar yeşil atlas torba-ya, olumsuz olanlar ise pembe torbaya konurdu.

Şeyhülislâmlar fetva emaneti tarafın-dan kendilerine sunulan cevap ve mü-talaalarla bağlı olmayıp mücip bir se-bep belirterek söz konusu fetva metni-ni yeniden yazılmak üzere fetva emane-tine iade edebilirlerdi. Fetva emaneti şeyhülislâmın görüşünü ve red gerek-çesini kabul etmediği takdirde bile iftâ yetkisi yalnız şeyhülislâma ait bulundu-ğu için söz konusu fetva şeyhülislâmın görüşü doğrultusunda yeniden yazılırdı. Fetva işlemlerindeki prosedürün nazarî olarak bu şekilde olmasına, iftâ ve istif-tâ usulüne dair klasik İslâm hukuku na-zariyatında müftünün kendisine soru-lan soru ile ilgili çeşitli araştırmalar yap-masının gerekli olmasına rağmen bazı son dönem şeyhülislâmları ne soru so-ran kişiyi özel olarak kabul etmişler, ne de onun orjinal sorusunu dinlemiş veya okumuşlardır. Bu görevi onlar adına fet-vahâne yetkilileri yerine getirmişlerdir. Bu durum fetva işlevinin kurumlaşma-sıyla yakından ilgilidir. Bu sebeple Uriel Heyd'in, son dönem şeyhülislâmlarının hemen hemen tamamının fetva talep-leriyle bizzat ilgilenmedikleri şeklindeki genellemesini (*BSOAS*, s. 51) bir kusur olarak değil bu kurumlaşmanın tabii so-nucu olarak kabul etmek gerekir.

Fetvalarda sözlü cevap isteyenlere fet-va odasından cevap verilir, dilekçe ile so-rulan soruların cevabı ise söz konusu di-lekçenin üzerine yazılarak sahibine iade edilirdi. Bu işlemler yaklaşık bir hafta içinde tamamlanırdı.

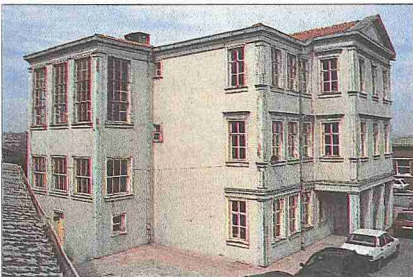
i'lâmat odası, i'lâmat müdürünün (i'lâ-mât-ı şer'iyye mümeyyizi) başkanlığında yeteri kadar mümeyyiz ve kalem memu-rundan meydana gelirdi. Bu odada, şer'-iyye mahkemelerinde verilip bizzat ilgi-lilerince tevsik edilmek üzere getirilen i'lâm ve hüccetler doğru ve usulüne uy-gun olup olmamaları açısından incele-nerek fetva emini ve i'lâmat müdürü ta-rafından mühürlenip onaylanırdı.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlar ver-dikleri fetvalar için bunları isteyenlerden (müsteftî) bir ücret talep etmiyorlardı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren müsteftî-lerden fetva işlemleri dolayısıyla 7 (veya 8) akçe alınmış ve bunun 2 akçesi fet-

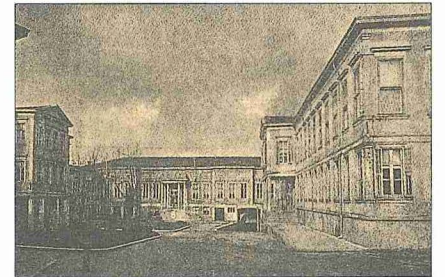
va eminine verilmiş, kalan miktar fetva odasındaki diğer memurlar arasında paylaştırılmış, XVIII. yüzyılda ise her fet-va için sadece 3 para alınmıştır (Uzun-çarşılı, s. 197; Heyd, s. 52). Bu düşük üc-retler karşısında fetvahânedeki memur-ların gelirini arttırmak için Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'nin meşihatı sırasın-da 1180 (1766) veya 1181 (1767) yılın-da Bolu kazasının mahsulü fetvahâne için arpalık olarak tahsis edilmiş ve bu-nun beşte biri fetva eminine, geri kalan kısmı da diğer memurlara verilmiştir (Çeşmizâde, s. 67-68). XVIII. yüzyılın son-ları ile XIX. yüzyılın başlarında fetva üc-reti 5 veya 7 para iken XIX. yüzyılın or-talarında bu ücret 20 paraya veya 2 ya-da 3 kuruşa yükselmiştir (White, II, 166; Heyd, s. 53). Bu rakamlara taşra müf-tülüklerinde tahsil edilen fetva ücretle-ri dahil değildir (bunlar için bk. Heyd, s. 53). Fetva işlemlerinden alınan ücretle-rin devletin son dönemlerine kadar çok düşük tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ise fetva talebinin yüksek olma-sıyla izah edilebilir.

Fetvahânenin çalışma esaslarıyla ilgi-li olarak muhtelif nizamnâmeler yayımlanmıştır. Bunlardan 13 Muharrem 1292 (19 Şubat 1875) tarihli on iki maddeden meydana gelen Fetvahâne Nizamnâme-si'nde (*Düstur*, Birinci tertip, IV, 76-77) fet-vahânedeki görev yapan müsevidlerin yir-mi kişi olacağı, sekiz mülâzım kadrosu-nun bulundurulacağı, münhal olmadık-ça başka memur alınmayacağı, müse-vidlik kadrosundan yer açıldığı takdirde mülâzımların en kıdemlisinin meşihat makamınca müsevid olarak tayin edi-leceği, reîsü'l-müsevidin mevleviyete nâil olduğu zaman ehil ise ikinci mü-sevidin, değilse müsevidler arasından fıkıh ilmini en iyi bilen birinin fetva ma-kamı tarafından başmüsevidlik görevi-

Günümüzde İstanbul Müftülüğü olarak kullanılan Fetva-hâne binası - Süleymaniye / İstanbul

XX. yüzyılın başlarında Bâb-ı Meşihat dairelerinin avludan görünüşü (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 138)

ne getirileceği, bu daireye memur olarak girmek isteyenlerin fetva emanetinin görüşleri doğrultusunda fetva makamı tarafından tayin edilebilecekleri belirtilmiştir.

30 Şaban 1332 (24 Temmuz 1913) tarihli Fetvahânenin Hey'et-i İftâiyyesi Hakkındaki Nizamnâme'de (*Düstur*, İkinci ter-tip, VI, 948-950; *Ceride-i İlmîyye*, sy. 4 [1332], s. 155-157) fetva odasının "te'lîf-i mesâil" ve "taharrî-i mesâil" adıyla iki şubeye ayrıldığı, te'lîf-i mesâil şubesinin fıkıh ve fetva kitaplarında bulunan meseleleri seçeceği, meşihatça belirtilen konular hakkında dört mezhebe ait bütün fıkıh kitaplarındaki bilgileri toplayacağı, basma veya yazma fıkıh ve fetva kitaplarından büyük bir fetva mecmuası tertip edeceği, bu arada Hanefî mezhebinde müftâbih olmayan bir görüşü zamanın maslahatlarına uygunluğundan dolayı tercih etmesi veya aynı gerekçe ile diğer üç mezhep imamına ait bir görüşü uygun görmesi halinde bu konuyla ilgili gerekçeli bir mazbata hazırlayarak fetva emanetine vermesi ve mazbata-nın içerdiği görüşün fetva makamının da "bittasvîb arzı üzerine irâde-i seniyyeye iktiran ettikten sonra" fetvaya esas olacağı belirtilmiştir. Taharrî-i mesâil şubesinin fetvanın cevabını hazırlayacağı, şeyhülislâmın tasdikinden sonra fetvayı özel defterine kaydedeceği ifade edilmiştir. Ayrıca yaptıkları çalışmaların sonuçlarını te'lîf-i mesâil şubesinin üç ayda bir, taharrî-i mesâil şubesinin ise her ay sonunda fetva emanetine sunmaları ve fetva emanetinin de durumu meşihat makamına bildirmesi istenmiştir. 1875 tarihli Fetvahâne Nizamnâme-si'ne oranla daha çok ilmi hedeflerin ön planda tutulduğu bu nizamnâmede özellikle te'lîf-i mesâil şubesine verilen görevler itibarıyla bu şubenin bir araştırma enstitüsü şeklinde planlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu nizamnâme, başlangıcından beri sıkı bir şekilde Hanefî mezhebindeki müftâbih görüşleri esas alan Osmanlı Devleti'nde zamanın ihtiyaçlarını dikkate alarak Hanefî mezhebindeki diğer görüşlerden veya diğer üç mezhep imamının icthadlarından faydalanma kapısını aralayan düzenlemelerden biri olması bakımından da dikkat çekicidir.

Bu nizamnâmede işaret edilen hususlardan biri de verilen fetvaların özel defterlere kaydedilmesi meselesidir. Osmanlılar'ın ilk devirlerine ait fetva kayıt defterlerine rastlanmamakla bera-

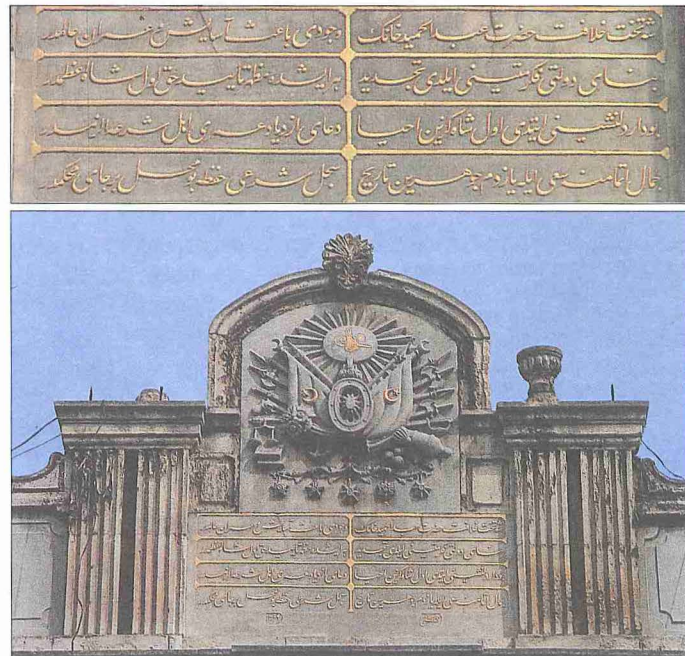
ber bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmlar tarafından verilen fetvaların kütükleri (defâtîr) fetvahânedeki muhafaza edilmiştir. Ayrıca şeyhülislâmlık makamınca hazırlanmış olan *İlmîyye Salnâmesi*'nde şeyhülislâmların bazı fetvalarının sûretleri bulunmaktadır (s. 323-641). Öte yandan 13 Zilkade 1334 (12 Eylül 1916) tarihinde bütün müftülerin verilen fetvaları "sicill-i iftâ" adlı bir deftere kaydetmeleri emredilmiştir (*Ceride-i İlmîyye*, sy. 26 [1334], s. 656). Nitekim Ankara Müftülüğü tarafından 1917-1918 yılları arasında verilen fetvaların kopyalarını ihtiva eden bir defterle, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Şer'iyye Vekâleti'nin, 1924 yılından itibaren de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verdiği fetvaların özetlerinin kaydedildiği bir defter bugün Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 610, 191). Fetvaların muhafazasıyla ilgili önemli bir yenilik de bunların, meşihat makamınca 3 Receb 1332 (28 Mayıs 1914) tarihinde aylık olarak yayımlanmaya başlanan *Ceride-i İlmîyye* dergisinde neşredilmesidir. Bu derginin yayımına son verdiği 1 Safer 1341 (23 Eylül 1922) tarihine kadar çıkan yetmiş dokuz sayısında "Fetâvâ-yı Şerîfe" başlığı altında hukukun çeşitli alanlarıyla ilgili fetvalar yayımlanmıştır. Taharrî-i mesâil şubesinin beş aylık fetva işlemleriyle ilgili çalışmalarının dökümü de *Ceride-i İlmîyye*'de neşredilmiştir (sy. 11 [1333], s. 670-672).

Fetvahânedeki çalışan memurların kadro cetvelleri Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye

salnâmelerinde düzenli şekilde gösterilmiş ve uzun süre iş bölümüne dair bir ayrıma gidilmeksizin fetva emini, ilâmât-ı şer'iyye mümeyyizi ve reisül-müsevvidinin isimleri zikredilmiştir (örnek olarak bk. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi*, sene 1310, s. 198-199; 1326 Yılı *Salnâmesi*, s. 246-247). Ancak şeyhülislâmlığın kadrolarında son dönemlerde bir genişleme olduğu görülmektedir. Meselâ 1334 (1916) tarihli *İlmîyye Salnâmesi*'nde meşihatın fetvahâne-i âlî kısmında bir fetva emini, iki fetva emaneti muavini; fetva odasında bir reisül-müsevvidin, bir müvezzi, bir cevâb-ı şifâhî memuru, yirmi sekiz müsevid; ilâmât-ı şer'iyye müdürlüğünde bir müdür, sekiz mümeyyiz, bir taharrî-i mesâil memuru, sekiz ilâmât-ı şer'iyye mümeyyiz muavini, beş birinci, beş ikinci ve dört üçüncü sınıf müsevid bulunduğu belirtilmiştir (s. 140-143).

Osmanlı Devleti'yle birlikte şeyhülislâmlık ve ona bağlı birimler de ortadan kalkmakla beraber uhdesinde bulunan bütün hizmetler Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükûmeti tarafından kurulan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nce yürütülmüş, 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile bu vekâletin de lağvedilmesinden sonra resmî ve gayri resmî kişilerin fetva talepleriyle ilgili görevler Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir (*DİA*, IX, 455-456).

İçerisinde
Fetvahâne'nin de
bulunduğu
Bâb-ı Meşihat'ın
çevre duvarındaki
1309 (1891) tarihli
tamir kitabesi

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 20-21, 47-53, 305; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 185, 277; Çeşmâzâde, *Târih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1993, s. 67-68; Râşid, *Târih*, IV, 394-395; Rycout, s. 105-111; D'Ohsson, *Tableau général*, IV, 495-517; Atâ Bey, *Târih*, I, 34; Lutfî, *Târih*, I, 161-162; C. White, *Three Years in Constantinople*, London 1846, II, 165-166; *Düstur*, Birinci ter-tip, İstanbul 1296, IV, 76-77; İkinci ter-tip, İstanbul 1330, II, 675; İkinci ter-tip, İstanbul 1334, VI, 184, 347, 948-950; *Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* (1310), sy. 48, s. 198-199; *Salnâme* (1326), İstanbul 1323 r., s. 246-247; A. Heidborn, *Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman*, Leipzig 1908, I, 268-269; A. H. Lybber, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, London 1913, s. 207-215; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 140-143, 323-641; *Ceride-i İlmiyye*, sy. 4 (1332), s. 155-157; sy. 11 (1333), s. 670-672; sy. 26 (1334), s. 656; Ali Himmet Berkî, *İslâm Şeriatında Kaza*, Ankara 1962, s. 82-86; a.mlf., "Osmanlı Türklerinde Yüksek İftâ Makamı", *Diyanet Dergisi*, IX/102-103, Ankara 1970, s. 423-427; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 195-209; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972, s. XXXVII-XLV, 1-3, 13-16, 28-34, 111; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 141-145, 343-346; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 144-148; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara, ts., s. 117-126; R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul*, Oxford 1986, s. XIX, XX, 51-52, 70-93, 112-118, 197, 207, 221-223, 290-296; *Türk Hukuk Lügati*, Ankara 1991, s. 95; Y. Ziya Yörükân, "Bir Fetva Münasebetiyle, Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *ACÜİFD*, 1/2-3 (1952), s. 137-160; M. Tayyib Okîç, "Bir Tenkidin Tenkid'i", a.e., II/2-3 (1953), s. 219-290; R. W. Bul-liet, "The Shaikh Al-Islam and the Evolution of Islamic Society", *SLI*, XXXV (1962), s. 53-68; Mehmed Vâmik Şükrü Altınbaş, "Fetva Eminleri", *Diyanet Dergisi*, II/10, Ankara 1963, s. 23-26; II/11 (1963), s. 24-25; II/12 (1963); IX/98-99 (1970); Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetvâ", *BSOAS*, XXXII (1969), s. 35-55; Michael M. Pitley, "The Development and Role of the Şeyhülislam in Early Ottoman History", *JAOS*, XCVI (1976), s. 89-96; Ekrem Kaydu [Sarıkçıoğlu], "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *İİFD*, sy. 2 (1977), s. 201-222; a.mlf., "Şeyhülislamlık Makamı", *EAÜİFD*, sy. 5 (1982), s. 197-218; Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/2, İstanbul 1981, s. 39-68; "Fetva", "Fetvahane", *TA*, XVI, 275-276; İsmet Parmaksızoğlu, "Meşihat", a.e., XXIV, 57-58; Pakalın, I, 621-622; III, 349; Reşat Ekrem Koçu, "Ağakapısı", *İst. A*, I, 246-247; M. Cavid Baysun, "Cemâli", *İA*, III, 85-88; a.mlf., "Ebüssu'ud Efendi", a.e., IV, 94; Semavi Eyice, "Ağakapısı", *DİA*, I, 463-464; a.mlf. — Necdet Sakaoglu, "Ağakapısı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, I, 94-95; Mehmet İpşirli, "Bâb-ı Meşihat", *DİA*, IV, 362-363; Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiyye", a.e., VII, 407-408; İrfan Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı", a.e., IX, 455-456.

FERHAT KOCA

FEVÂİD

(الفوائد)

Bir muhaddisin
veya çeşitli âlimlerin
garîb ve nâdir rivayetlerini
bir araya getiren kitap türü.

"Öğrenilen bilgi ve kazanılan mal" anlamındaki fâidenin çoğulu olan fevâid kelimesi "bir konuya dair faydalı bilgileri toplayan kitap" mânasında hemen her ilimde kullanılmakla beraber özellikle hadis ilminde bir âlimin veya çeşitli âlimlerin daha çok ferd* ve garîb* rivayetlerini toplayan eserlere ad olmuştur. Bir hadis birçok sağlam senedle nakledilse bile onun bir başka zayıf tarik- le rivayet edilmesi bazı muhaddislerin ilgisini çekmiş ve bu tür rivayetler ço- ğu küçük hacimli olan fevâidlerde bir araya getirilmiştir. Her biri hadis hafı- zı olan Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45), Ali b. Hucr, Buhârî, Ali b. Harb et-Tâî, Semmû- ye diye bilinen Ebû Bîşr İsmâil b. Abdul- lah el-İsfahânî, Hanbel b. İshak, Abdân el-Ahvâzî (ö. 306/918) gibi âlimlere nis- bet edilen fevâidler bu türün erken bir devirde ortaya çıktığını göstermektedir. Dârekutnî'nin (ö. 385/995) beşer onar varak hacminde on altı kadar fevâid ka- leme alması fevâidlere verilen önemi gösterdiği gibi onun şu eserleri fevâidle- rin hem mahiyeti hem de genel olarak adları hakkında fikir vermektedir: *el-Fevâ'idü'l-efrâd*, *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-garâ'ibü'l-hisân*, *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-hisân li'bni Ma'rûf*, *el-Fevâ'idü'l-muntehabetü'l-el-muntekâ- tû'l-garâ'ibü'l-avâli* (Sezgin, I, 208).

Çeşitli âlimlerin rivayetlerini bir araya getiren tanınmış fevâidleri arasında, Ebû Bekir eş-Şâfiî'nin (ö. 354/965) hocala- rından âlî isnadla rivayet ettiği hadisle- ri ihtiva eden, fakat talebesi Ebû Tâlib Muhammed b. Gaylân tarafından kale- me alındığı için *el-Gaylâniyyât* diye şö- ret bulan *el-Fevâ'idü'l-muntehabe- tû'l-avâli* "ani's-şüyûh"u (yazma nü- suları için bk. a.g.e., I, 191; Ebû Bekir eş- Şâfiî ve *el-Fevâ'id*'i üzerinde Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhâdî Câmîatü Ümmî'l-kurâ'da doktora çalışması yapmıştır [1403/1983]), Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katî'nin *Elf dinâr* adıyla tanınan *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-efrâd* *el-garâ'ibü'l-hi- sân*'ı (bu serinin 332 hadis ihtiva eden be- şinci kitabı Bedr b. Abdullah el-Bedr tara- fından *Cüz'ü'l-elf dinâr* adıyla yayımlan- mıştır, Küveyt 1414/1993) ve Temmâm er-Râzî'nin muhtelif hocalara ait 395

hadisi derlediği *Fevâ'id*'i zikredilebilir. Ebû Süleyman Câsim b. Süleyman el- Fühayd ed-Devserî, bu sonuncu eserde- ki rivayetleri bablarına göre tasnif ede- rek *er-Ravzû'l-bessâm bi-tertibî ve tahricî* *Fevâ'id* *Temâm* adıyla yayımla- mıştır (Beyrut 1408/1987). Âlî isnadla nakledilen sahih ve garîb rivayetleri to- playan fevâidler de bulunmaktadır. İbn Ahî Mîmî diye bilinen Ebû'l-Hüseyn Mu- hammed b. Abdullah ed-Dekkâk'ın (ö. 390/1000) *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-garâ'ibü'l-hisân* "ani's-şüyûh" *avâ- li'si* ile (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 506/4, vr. 64^a-74^b, diğer nüshaları için bk. a.g.e., I, 212) Ali b. Muhassin et-Tenûhî'nin hadis, tefsir ve güzel sözlerle dair ri- vayetlerinden Muhammed b. Ali es-Sû- rî'nin derlediği *el-Fevâ'idü'l-avâli mi- ne's-şihâh ve'l-garâ'ib*'i (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, ts., 5. cüz) bu tür eserlerdendir.

Bir âlimin ferd ve garîb rivayetlerini bir araya getiren fevâidlere misal olarak İbn Kânî'nin (ö. 351/962) *el-Fevâ'id*'i ile (Dârü'l-kütüb'iz-Zâhiriyye, Hadis, nr. 297, vr. 151-168) Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-İhmîmî'nin rivayetlerinden Ab- dülganî el-Ezdî'nin meydana getirdiği *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-garâ'ibü'l-hisân* "ani's-şüyûh" *şihâ- tû'l* (Ezher Ktp., Mecmua, nr. 305; Bağdat Evkaf Ktp., nr. 2886/4) zikredilebilir.

Belli bir bölgeye mensup muhaddis- lerin rivayetlerinden derlenen fevâidler için de hadis hafızı Ebû's-Şeyh'in (ö. 369/ 979) *Fevâ'idü'l-İşbahâniyyîn* (Dârü'l- kütüb'iz-Zâhiriyye, nr. 547; Mecmua, nr. 38; Hadis, nr. 357, vr. 57-65) ve Hâfız Ebû Saîd Muhammed b. Ali en-Nakkâş el-İs- fahânî'nin Iraklı muhaddislerden ve fark- lı hocalardan derleyip konularına göre tasnif ettiği, sahih ve zayıf 111 hadis- ten meydana gelen *Fevâ'idü'l-İrâkıyyîn* (nşr. Mecdî Seyyid İbrâhim, Kahire, ts.) adlı eseriyle Muhammed b. Ali es-Sûrî'nin *el-Fevâ'idü'l-muntekâ- tû'l-garâ'ibü'l-hisân* "ani's-şüyûh" *Kûfiyyîn* adlı eseri (nşr. Ömer Abdüsselâm Ted- mürî, Beyrut 1407/1987) örnek olarak gösterilebilir.

İbnü'l-Kâss'ın (ö. 335/946) *Cüz' fihi Fevâ'idü Ebî 'Umeyr*'i (nşr. Sâbir Ah- med el-Betâvî, Kahire 1413/1992), bir ha- disin ihtiva ettiği hükümleri ortaya koy- mak maksadıyla yazılan fevâidlerden- dir. Nitekim İbnü'l-Kâs bu eserinde, Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym ile kocası Ebû Talha el-Ensârî'nin Kuba'daki evle- rini zaman zaman ziyaret edip orada öğ- le uykusuna yatmasını ve çocukları Ebû